

Милица РАДОВИЋ-ТЕШИЋ /Београд/

РАСЛОЈАВАЊЕ ЈЕЗИКА И ЊЕГОВ УТИЦАЈ НА СТАНДАРДИЗАЦИЈУ ЛЕКСИЧКИХ ДУБЛЕТИЗАМА

1. Социолингвисти су већ апсолвирали случај раздвајања (раслојавања, растакања) српскохрватског језика као специфичног лингвистичког феномена на три језичка ентитета, који се ето управо догодио пред нашим очима. Неће при том бити, како неки од њих формулишу, да су српски и хрватски постали од српскохрватског, него је српскохрватски стандардизован од српског и хрватског те су се ови језички ентитети само раздвојили и вратили на пређашње стање и традиционалне називе.¹ (Трећи ентитет, тзв. бошњачки, није још довољно профилисан па се на њега нећемо овом приликом освртати). Наши социолингвисти су, дакле, само дефинисали постојеће стање, али нису, или бар нису довољно прецизно, разрадили какве ће све последице ово раздвајање имати нпр. на развој, стандардизацију српског језика у наредном периоду.

2. Тема о којој ћу говорити је превасходно практичне природе, а проблеми које она разматра тичу се заправо свих који се баве питањима српског језика. Њен донекле и социолингвистички аспект не мора се чак стављати у први план. Изнећу проблем којим се већ десет година заокупљају израђивачи Академијина речника, дела које је често предмет различитих коментара. Данашњи његови стандардни критичари, више нестручни али неретко и стручни, у складу са турбулентношћу времена, више потежу баш питање непромењеног назива *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* него евентуалне недостатке у изради. Они се задржавају углавном на примедбама датим паушално, понекад са политички промотивним ставовима. При томе, нико од њих не узима

---

¹ Уп. R. Bugarski, *Lica jezika*, Beograd 2001, 246. Аутор истиче сличност између „zvanično priznatih naslednika srpskohrvatskog” па каже: „Ovo se najvećim delom priznaje u lingvistici, gde složeni termin uživa status hiperonima u odnosu na idiome zvanično potekle od njega” (стр. 15).

озбиљно у обзир чињеницу што Речник има већ формирану физиономију, устаљену и препознатљиву, афирмативно вредновану у научном, посебно словенском свету, нити чињеницу да му назив нису дали садашњи аутори него је формулисан пре 50 година, те да његов живот почиње од 1. а не од 15. или 16. књиге.

3. Сведоци смо чињенице да је формирање три језичка идиома на тлу бивше српскохрватске језичке територије затекло РСАНУ на половини његовог тока израде – донело много невоља и теже решивих проблема који објективно не могу да се на задовољавајући начин превазиђу. У том смислу чини нам се да ће његова судбина бити најсличнија историјату Рјечника ЈАЗУ,² који је у току свога излагања (1880/82–1975/76) променио више држава, влада и назива језика, али не и свој назив. Раздвајање језика (истог или сличног) не поклапа се, како то у свести многих изгледа, са територијалним разграничењем. У суштини, у тренутној временској равни, није се удаљио ни раслојио језик као систем комуникације, него су се посебни језици формирали званично појединачним (политичким) декретима. Колико је мени познато, преводиоци са једног на други одн. трећи језик нису још нигде институционализовани.

У незавидним околностима нашао се тако Академијин речник зато што није завршен, а носи назив језика који формално више не постоји. Поставило се питање промене назива Речника – што је само по себи формално било једноставно урадити. Суштински, међутим, то би одмах значило да би тиме дошло до неизбежних забуна у вези са каталогизацијом у библиотекама широм света, а то би затим за последицу имало неминовно и погрешна тумачења. Ако би се прешло преко тога као нужног зла, шта следи даље? Промена назива Речника утицала би на физиономију корпуса од неколико милиона листића који је мукотрпно формиран у континуитету од читавих сто година. Може ли, сме ли, усуђује ли се било који лексикограф или лингвиста да преузме на себе одговорност да тако драгоцено давнашње историјско стање језичке грађе, која представља живо ткиво језика, раздваја, подваја, грубо речено черечи. Искуства сарадника који су провели дужи низ година на Академијину речнику говоре да такав потез не би дао добре резултате. Одвојити у Грађи РСАНУ шта је српско а шта хрватско, да додамо и шта је бошњачко (муслиман-

² *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I–XXIII, Zagreb 1880/82–1975/176*. Занимљив је оптимизам обрађивача и покретача Ђ. Даничића који овај велики историјски речник почиње *in medias res*, само једном реченицом пре одреднице/натукнуце А, која гласи: „*Predgovor ili pogovor i spisak upotrebljenijeh izvora izaći će s posljednjim dijelom*”. Последњи 23. том изашао је равно 96 година касније са *Dodatkom* и *Matrijalima* о *Rječniku* на укупно 144 стране. Ипак је пре тога (доласком Маретића) у 6. тому (1910) изашао списак употребљених извора, а дошло је и до мањих концепцијских промена, смањења великог броја примера пре свега.

ско), је посао који прецизно, не би могао успешно и до краја да уради нико. Поред тога што би то захтевало огроман труд и време, таквих људи који би на томе могли радити (под условом да престану) има врло мало, јер је дошло до драстичне смене генерација. Лексичке границе и вертикално и хоризонтално тешко је успоставити јер је јасна и прецизна подела речи одн. потврда њихове употребе у датом корпусу – напосто немогућа.

4. По свему судећи – нема идеалних решења за одређивање другачијег лика даљих књига РСАНУ ако би му се променио назив. Али, добрих и мање добрих свакако има. О томе ће се у времену које је пред нама ипак одлучивати озбиљно и дефинитивно, вагати све могућности и тражити најбоље форме.

5. Но без обзира на начелна решења која ће уследити, а која се тичу назива Речника и могућег цепања корпуса, потребно је, при садашњем стању када је још увек све остало у принципским поставкама исто, размотрити последице које раздвајање језика објективно има на обраду лексичких дублетизама, посебно оних који су се на почетку израде, у првим књигама, обележавали са *зай*. [*адни*] *кр.* [*ајевџи*] – наспрам подразумевајућим *исџ*. [*очним*] *кр.* [*ајевима*],³ али и *ј*. [*ужни*] изговор и *јужозај*. [*адни*] *кр.* [*ајевџи*].

6. Судећи по показатељима добијеним из најновијих лексикографских обрада, овај Речник а и српски језик у целини ће баштинити, или – прецизније речено – треба да баштини, бар кад је лексика у питању, укупно наслеђе штокавских говора, по индивидуалном избору његових носилаца у различитим језичким стиливима, лексику која је стварана, акумулирана и усвајана у времену српскохрватског језичког периода, па и у времену када је покрет обједињавања тек почињао, у коме су међусобна прожимања тадашњих варијаната били несумњива, посебно баш у овој области. Навешћемо пример префикса *јројив-* и његових варијаната *јројиву-*, *јројиво-* и *јроју-*. Познато је да је *јроју-* пореклом као кајкавски облик, регуларно признат, поред *јројив-*, у заједничком новоштокавском стандарду Новосадским правописом (1960). Та је језичка заједница затим условила да се облик *јроју-* (према ГрРСА) гдекад среће у именичким образовањима и српских писаца: *јројушежа*, В. Десница; *јројууслуга*, Б. Ћопић. Питамо се, треба ли савесни лексикограф то да занемари? Или други пример. Познати београдски новинар Б. Тирнанић врло често користи предлог *џледе* (‘у вези са, што се, тиче; поводом’) у својим колумнама, што исказу даје тражени иронијски, сатирични или критички тон. У РСА предлог *џледе* има 2 значења и једно подзначање и

³ Подсећамо да је Вук у *Српском рјечнику* имао квалификатив *јуж*. [*но*], *јужоз*. [*ајадно*], *јужоз*. [*ајаднијем*] *кр.* [*ајевима*], *исџ*. [*очно*], *исџ*. [*очнијем*] *кр.* [*ајевима*], *зай*. [*адно*], *зай*. [*аднијем*] *кр.* [*ајевима*].

ниједно није стилски квалификовано, све поткрепљено са укупно 13 потврда само хрватских аутора. Међутим, у Тирнанићевој употреби реч *гледе* је обogaћена додатним функционалним информацијама.⁴ Језик који у свом вокабулару има преко 400.000 речи може, без бојазни да ће нарушити своју природну индивидуалност, лако прихватати не само лексику преузету из сродних и суседних словенских језика, него и интернационализме и друге лексичке наносе из несродних језика – енглеског, италијанског, немачког или раније – турског.

7. Шта се у ствари раслојавањем језика променило у приказивању лексике која је постала и део друга два формирана језика? Променила се, разуме се, основна перцепција према варијантно маркираној лексици која припада или је у духу претежно књижевне традиције језика сада и званично другог националног имена. До сада су при обради равноправно функционисале језичке варијанте назване доста условно – источна и западна. На лексичком плану варијанте су конкурентно коегзистирале. Оне су сада подигнуте на ниво два језика чији стандарди не подлежу истим нормативним правилима.

Сама научно-стручна обрада грађе, која се огледа пре свега у језику дефиниција, припадала је, разуме се, тој (екавској) варијанти. Али однос према речима је у нормативном смислу био неутралан кад се радило о лексици национално-географски маркираној. Свакако су пропозиције Речника које су успостављене у досадашњим књигама данас у неким својим елементима несагласне са временом и статусом самог језика.⁵ Када се пређе на конкретне потезе, ствари ни издалека не изгледају тако просте. Међутим, свака исхитрена промена основних начела донела би више штете него користи па се, засад, применила само одлука о необавезности тежње ка подједнакој заступљености потврда са целокупне географске језичке територије. Неколико основних правила примењивано је досад за „западну” лексику која би сада могла да се назове и кроатизмима.

1) Ако је реч (или значење речи) из тзв. западне варијанте само семантички синонимни дублетизам (типа *увјеџи – услов, најуџак – ујуџи-сџиво, влак – воз, жлица – кашика, лисница – новчаник, љекарна – айоџека, криж – крџи* и сл.) по правилу се речи или значења дефинишу свако за себе, уз обавезно додавање у дефиницији синонима из једне или друге варијанте.

⁴ Прихватљиву схему раслојавања језика дао је М. Радвановић у књизи *Социолингвистика*, Нови Сад 1989.

⁵ О грађи и лексици РСА в. запажања најпознатијег нашег савременог лексикографа, дугогодишњег уредника Академијина и Матичина речника, М. Пешикана *Наш књижевни језик на сто година њослије Вука*, Београд 1970. Такође уп. обиман чланак вишегодишњег уредника РСА – И. Грицкат: *Речник САНУ*, Глас СССЛП, Глас одељења језика и књижевности, књ. 13, Београд 1988, 25–39.

2) Речи које су својствене само западном подручју (нпр. *липањ* – 'шести месец у години, јун'; *липањски* – 'који се односи на месец јун, јунски') обрађиване су такође без квалификативних ознака које би упућивале на поларизацију. (Може се замислити како бисмо корисницима Речника, посебно историчарима језика и другим лингвистима, ускратили могућност да се упознају са речима из друге књижевне средине ако бисмо изоставили овакве речи.)

3) Као кроатизми најбројније су у ствари творбене изведенице са другим суфиксалним завршетком а истом творбеном основом у односу на српски: *виолончелистица* – *виолончелисткиња*, *кривња* – *кривица*, *квалификација* – *квалификација*, *младац* – *младић* (у првом значењу, према РСА), *џосифодична* – *џосифица*, *јосејинић* – *јосејић*, *џласаји* – *џласоваји*, *контролирајти* – *контролисајти* итд. До сада су и ови облици добијали дефиниције или упућивани на реч обичнију у српској средини, а само су чешће глаголи на *-рајти* упућивани на обичнији (ако је у српском заиста обичнији) облик са суфиксима *-исајти*, *-овајти*.

4) Кроатизми су често само поједина значења исте речи. Нпр. одредница *момчад* у значењу 'тим'.

8. Подвајање стандардног језика условљава ипак неке промене у изради РСА које би се, евентуално, могле одмах применити:

а) вратити ознаку зап. крајеви (или кроат./изми/) у мери која је кориштена у првој и другој књизи;

б) не уносити изразите (ново)настале кованице структурно удаљене од српског творбеног стандарда из текстова хрватских (и бошњачких) аутора;

с) не ексцерпирати грађу са подручја других језичких ентитета насталу после раздвајања српскохрватског језика, иза 1992. године (ово се већ примењује);

д) користити упућивачке дефиниције за све семантичке и лексичке дублете (или поједина значења) који се из других разлога уносе у речник;

е) не давати икавски облик речи као контролну одредницу, уколико није у недостатку других потврда употребљен пример са икавским дијалекатским обликом као потврдом значења, чак и када то даје Вуков Рјечник (уп. код Вука: *Осик, т (зај.) vide Осижек; осик, т (зај.) vide осјек, осихање, осихајти, осихи* и сл.);

ф) смањити број потврда о употреби речи из хрватских писаца који су стварали у време заједничког српскохрватског стандарда;

г) не давати приоритетно место значењима која су мање својствена у српском код полисемичних речи;

h) изостављати облике адаптираних страних речи, назива држава, етника и сл. који нису својствени српском (нпр. *Ашена, Швицарска, Низоземска, Аусџрала, Либанон* и сл.)

i) размислити о степену заступљености термина из различитих струка који су се као признати дублети до сада систематично уносили у реч-

ник: *кисик* – *кисеоник*, *наџриј* – *наџријум*, *краљешњаџи* – *кичмењаџи*, *сисар* – *сисаваџ* итд.;

ј) не одбацивати речи или значења која су у хрватском стандардна а у српском мање обична (нпр. *кривња* – '*кривица*' ако се осим код више хрватских писаца нађе и у језику на пример В. Ћоровића, И. Андрића):

к) не сматрати хрватском лексиком речи које се не употребљавају у Београду, Земуну, на ТВ, или их неки од нас немају у свом говору, типа: *ђубре* јер је чешће *смеће*, *ђубришије* – сметлиште, *здјела* – чинија, *зџода* – прилика, *јањеџина* – јагњетина, *исхиџрен* – умешан, *домовина* у значењу 'отаџбина' и др.⁶

л) не сматрати хрватском лексиком речи чија су значења у савременом српском архаична а у историјској перспективи су некад била актуелна (нпр. *џисуђа*, *неџко* и сл.) итд.

9. Ово су само неке од могућности како би се могло интервенисати на промени обраде дате лексичке грађе. Наше је уверење да је лингвистички корисно показати укупну лексичку грађу јер све што би се сада изоставило било би недоступно и у лексикографском смислу скоро заувек изгубљено. Грађа садржи тако драгоцене језичке податке да је сваки озбиљан стручни рад без ње мање релевантан и мање поуздан. Пре него што би се било шта од овога применило, проблем се мора сагледати у више равни. Начела језичког нормирања су, иначе, и до сада била прилично неразрађена па ни суд многих лингвиста у нормативној лексици није свакад поуздан.

⁶ Ово су примери из књиге *Српско-хрватски речник варијанти*. *Хрватско-српски речник иначица* Ј. Ћирилова, Београд 1989, речника који је прављен по личном утиску, без изворних података и као такав препун погрешака.